

آسیب‌شناسی نظام نوآوری صنایع فرهنگی ایران

صنایع فرهنگی به صناعی اطلاق می‌شوند که به خلق، تولید و تجاری‌سازی محتواهای فرهنگی در قالب کالا و خدمات مشغولند. این صنایع کارکردهای متنوع فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارند. با توجه به ظرفیت‌های تاریخی و فرهنگی ایران، صنایع فرهنگی می‌توانند نقش بسزایی در توسعه همه‌جانبه کشور ایفا کنند.

اما علی‌رغم پتانسیل موجود، وضعیت فعلی این صنایع در ایران چندان مطلوب نیست. به عنوان مثال، سهم ایران از صادرات جهانی محصولات فرهنگی بسیار ناچیز است. همچنین در بسیاری از شاخه‌های صنایع فرهنگی مانند: نشر و پوشاک، محصولات خارجی سهم عمده‌ای از بازار داخلی را در اختیار دارند. به‌عنوان مثال در صنعت نشر، بر اساس آمارهای موجود، سالانه حدود ۹۰ درصد از کتاب‌های مصرفی در ایران وارداتی هستند. در صنعت پوشاک نیز به گفته کارشناسان، ۶۰ درصد از بازار پوشاک ایران در اختیار برندها و محصولات خارجی است.

در این شرایط ضرورت شناسایی دقیق مشکلات و چالش‌های ساختاری و نهادی و ارائه راهکارهایی برای رشد و توسعه این صنایع حس می‌شود. با توجه به همین امر این مقاله به آسیب‌شناسی نظام نوآوری صنایع فرهنگی کشور می‌پردازد. این کار با بررسی پنج شاخه منتخب صنایع فرهنگی شامل: نشر، اسباب‌بازی، بازی‌های رایانه‌ای، مدو لباس و نوشت‌افزار انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش که بر اساس دو متغیر اساسی توزیع قدرت میان بازیگران کلیدی و ذی‌نفعان در صنایع مذکور به‌دست آمده‌اند نشان می‌دهند که نظام نوآوری صنایع فرهنگی در ایران با ۶ آسیب و چالش اصلی فقدان تعامل مؤثر میان نهادهای آموزشی و پژوهشی، تعدد و تورم نهادی در حیطه نظارت و ارزیابی، نبود نظارت مؤثر بر واردات محصولات فرهنگی، عدم دیپلماسی فرهنگی در بازاریابی و صادرات محصولات فرهنگی، نبود ارتباط مؤثر بنگاه‌های فرهنگی با نهادهای حامی نوآوری و فقدان یا ضعف نهادهای ارتباطی و شبکه‌ساز مواجه است.

فقدان تعامل مؤثر نهادهای آموزشی و پژوهشی

یکی از مشکلات اساسی نظام نوآوری صنایع فرهنگی در ایران، فقدان ارتباط مؤثر میان بخش دانشگاهی و صنعت است. دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی به‌عنوان منبع اصلی تولید دانش و نوآوری، تعامل چندانی با صنایع فرهنگی ندارند که این مسئله به‌ویژه در حوزه خلق مفاهیم و محتواهای نوین مبتنی بر فرهنگ بومی کاملاً مشهود است. صنایع فرهنگی به‌دلیل فقدان ارتباط با مراکز علمی، نمی‌توانند از ظرفیت‌های پژوهشی و خلاقیت‌های دانشگاهی در راستای نیازهای خود بهره ببرند. این شکاف میان دانشگاه و صنعت، موجب شده رشد و نوآوری در صنایع

فرهنگی کشور با موانع جدی روبرو شود. لذا ایجاد تعامل مؤثر میان این دو بخش، یکی از راهکارهای اساسی برای رفع چالش‌های نوآوری در این حوزه است.

تعدد و تورم نهادی در حیطه نظارت و ارزیابی

وجود نهادها و سازمان‌های متعدد و موازی در حوزه نظارت و ارزیابی محصولات فرهنگی داخلی مشکل دومی است که صنایع فرهنگی با آن روبرو است. در حال حاضر نهادها و دستگاه‌های مختلفی مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صداوسیما، شورای نظارت بر مطبوعات، شورای عالی انقلاب فرهنگی و... به نوعی در امر نظارت و ارزیابی محتوای محصولات فرهنگی فعالیت دارند. این تعدد نهادهای ناظر، موجب ایجاد همپوشانی، دوباره‌کاری و شکاف‌های نظارتی شده و سردرگمی و اتلاف زمان و هزینه برای فعالان حوزه فرهنگ ایجاد کرده است. همچنین وجود الزامات و ضوابط متعدد و گاه متناقض نظارتی، موجب کاهش انگیزه و خلاقیت در تولید محتوای فرهنگی نو و بومی شده است.

نبود نظارت مؤثر بر واردات محصولات فرهنگی

نبود نظارت مؤثر بر واردات محصولات و کالاهای فرهنگی خارجی مشکل بعدی شناسایی شده در نظام نوآوری صنایع فرهنگی ایران است. با وجود آن‌که نهادها و سازمان‌هایی مانند گمرک مسئول نظارت و کنترل بر ورود کالاهای خارجی به کشور هستند، اما در عمل نظارت چندان مؤثر و جدی بر واردات محصولات فرهنگی صورت نمی‌گیرد. در نتیجه محصولات و کالاهای فرهنگی بسیاری اعم از کتاب، فیلم، موسیقی، بازی‌های رایانه‌ای، لباس و... به راحتی و بدون محدودیت از مبادی مختلف به کشور وارد می‌شوند. همین امر باعث شده که سهم قابل توجهی از بازار داخلی محصولات فرهنگی در اختیار کالاهای خارجی باشد و تولیدات داخلی در رقابت با آن‌ها به شدت آسیب ببینند.

عدم دیپلماسی فرهنگی در بازاریابی و صادرات محصولات فرهنگی

یکی دیگر از نقاط ضعف نظام نوآوری صنایع فرهنگی، عدم ارتباط و تعامل مؤثر میان نهادهای دیپلماسی فرهنگی کشور با شرکت‌ها و بنگاه‌های فعال در این حوزه است. نهادهایی مانند وزارت امور خارجه و سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی که مسئولیت اصلی توسعه دیپلماسی عمومی و فرهنگی کشور را برعهده دارند، تعامل و همکاری چندانی با تولیدکنندگان و فعالان حوزه صنایع فرهنگی نداشته‌اند. در نتیجه، از ظرفیت‌های بالقوه این نهادها برای حمایت از صادرات و بازاریابی محصولات فرهنگی ایرانی در بازارهای بین‌المللی بهره‌برداری لازم صورت نگرفته است. تقویت ارتباطات و تعامل میان نهادهای دیپلماسی با صنایع فرهنگی می‌تواند به گسترش بازارهای صادراتی و افزایش سهم ایران در بازارهای بین‌المللی محصولات فرهنگی کمک شایانی کند.

نبود ارتباط مؤثر بنگاه‌های فرهنگی با نهادهای حامی نوآوری

عدم ارتباط و تعامل کافی میان بنگاه‌ها و شرکت‌های فعال در حوزه صنایع فرهنگی با نهادها و سازمان‌های حوزه نوآوری و فناوری نقطه ضعف شناسایی شده بعدی در نظام نوآوری صنایع فرهنگی است. نهادهایی مانند مراکز رشد، پارک‌های علم و فناوری، صندوق‌های حمایت از نوآوری و... که وظیفه حمایت از نوآوری و توسعه فناوری را بر عهده دارند، ارتباط چندانی با بنگاه‌های فرهنگی برقرار نکرده‌اند. این عدم تعامل، موجب شده صنایع فرهنگی نتوانند از ظرفیت‌ها و حمایت‌های نهادهای یاد شده بهره‌مند شوند و در نتیجه، رشد نوآوری در این بخش با چالش مواجه شود. لذا ایجاد ارتباط میان بنگاه‌های فرهنگی و نهادهای حامی نوآوری، یک ضرورت برای تقویت جریان نوآوری در صنایع فرهنگی کشور به شمار می‌رود.

فقدان یا ضعف نهادهای ارتباطی و شبکه‌ساز

مشکل و نقطه ضعف شناسایی شده پایانی در نظام نوآوری صنایع فرهنگی ایران، فقدان یا ضعف شدید نهادها و سازمان‌هایی است که وظیفه شبکه‌سازی و ایجاد ارتباط میان بازیگران این حوزه را برعهده دارند. نهادهایی مانند انجمن‌ها، اتحادیه‌ها و اصناف در درون نظام نوآوری صنایع فرهنگی حضور و فعالیت چندانی ندارند و یا بسیار ضعیف عمل می‌کنند. در نتیجه، شبکه‌سازی و تعامل میان بنگاه‌ها، نهادهای علمی، دولتی و... در این حوزه به شدت ضعیف است. تقویت و حمایت از تشکیل انجمن‌ها و اتحادیه‌های تخصصی و قدرتمند در صنایع فرهنگی، می‌تواند به رونق نوآوری در این بخش کمک شایانی کند.

پیشنهاداتی برای رفع مشکلات موجود

نویسندگان همچنین پیشنهادها و راهکارهایی را برای رفع چالش‌ها و مشکلات شناسایی شده و تسهیل روند نوآوری در نظام نوآوری صنایع فرهنگی ارائه کرده‌اند. از جمله این پیشنهادات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تقویت همکاری و تعامل بین دانشگاه و صنعت
۲. یکپارچه‌سازی نهادهای نظارت‌کننده
۳. تشویق مصرف محصولات داخلی
۴. حمایت هدفمند از نوآوری و خلاقیت
۵. تقویت نهادهای شبکه‌ساز و صنفی

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

صنایع فرهنگی به‌رغم دارا بودن ظرفیت‌های قابل‌توجه‌ای که برای نقش‌آفرینی در توسعه کشور دارند، در وضعیت فعلی با مشکلات و چالش‌هایی در حوزه نهادی و نظام نوآوری مواجهند. این مقاله با بررسی پنج شاخه منتخب صنایع فرهنگی شامل: نشر، اسباب‌بازی، بازی‌های رایانه‌ای، مد و لباس و نوشت‌افزار صنایع فرهنگی، شش آسیب و چالش اساسی در این زمینه را شناسایی کرده که این مشکلات عبارتند از: فقدان تعامل میان دانشگاه و صنعت، تعدد ناظران و نبود نظارت مؤثر، عدم توجه به دیپلماسی فرهنگی، فقدان ارتباط بنگاه‌های فرهنگی با نهادهای حامی نوآوری و ضعف شدید نهادهای شبکه‌ساز. برای رفع این موانع، پیشنهادهایی مانند تقویت همکاری‌های بین‌بخشی، یکپارچه‌سازی نظارت‌ها، حمایت هدفمند از نوآوری و ایجاد نهادهای شبکه‌ساز ارائه شده است.